

Conselleria d'Educació, Cultura i Esport

DECRET 153/2014, de 26 de setembre, del Consell, pel qual es declara Bé d'Interès Cultural Immaterial el ritual del Pa Beneit, de la Torre de les Maçanes. [2014/8776]

PREÀMBUL

L'article 49.1.5 de l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana estableix la competència exclusiva de la Generalitat en matèria de patrimoni històric, artístic, monumental, arquitectònic, arqueològic i científic. Així mateix, l'article 26.2 de Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, disposa que la declaració d'un bé d'interès cultural s'ha de fer mitjançant un decret del Consell, a proposta de la conselleria competent en matèria de cultura. Tot això sense perjudici de les competències que l'article 6 de la Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol, reserva a l'Administració de l'Estat.

Així mateix, la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, en l'article 45 disposa que han de ser declarats béns d'interès cultural les activitats, coneixements, els usos i les tècniques que constitueixen les manifestacions més representatives i valuoses de la cultura i el gènere de vida tradicionals del poble valencià. Igualment, poden ser declarats béns d'interès cultural, els béns immaterials que són expressions de les tradicions del poble valencià en les seues manifestacions musicals, artístiques, gastronòmiques o d'oci, i en especial aquelles que han sigut objecte de transmissió oral, i les que mantenen i potencien l'ús del valencià.

Mitjançant una Resolució de 7 de maig de 2014, de la Conselleria de Educació, Cultura i Esport, es va acordar incoar l'expedient per a la declaració com a Bé d'Interès Cultural Immaterial a favor del el ritual del Pa Beneit, de la Torre de les Maçanes.

En la tramitació de l'expedient s'ha concedit tràmit d'audiència a l'Ajuntament de la Torre de les Maçanes i a la Comissió de Llumeners del Pa Beneit.

En compliment del que disposa l'article 27 de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, consten en l'expedient els informes favorables de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Carles, de la Universitat d'Alacant i de la Universitat Miguel Hernández d'Elx.

Per tot això, complits els tràmits previstos en l'article 43 de la Llei 5/1983, de 30 de desembre, de la Generalitat, del Consell, i en els articles 26 i següents de la Llei 4/1998, d'11 de juny, de la Generalitat, del Patrimoni Cultural Valencià, a proposta de la consellera de Educació, Cultura i Esport i amb la deliberació prèvia del Consell, en la reunió del dia 26 de setembre de 2014,

DECRETE

Article 1. Objecte

Es declara Bé d'Interès Cultural Immaterial el ritual del Pa Beneit, de la Torre de les Maçanes.

Article 2. Descripció del bé i valors

La descripció del bé i els seus valors es fan constar en l'annex del present decret.

Article 3. Mesures de protecció

La Generalitat vetlarà pel normal desenvolupament i la pervivència d'esta manifestació cultural i tutelarà la conservació dels seus valors tradicionals. Qualsevol canvi que excedisca el normal desenvolupament dels elements que formen esta manifestació cultural haurà de comunicar-se a la direcció general competent en matèria de patrimoni cultural perquè, si és el cas, emeta l'autorització administrativa i la consegüent modificació de la present declaració.

La gestió de la festa l'exerciran l'Ajuntament de la Torre de les Maçanes i la Comissió de Llumeners, encarregats d'organitzar la totalitat dels actes centrals, els quals, en conjunció amb els altres actors, seran els que decidisquen els aspectes materials i immaterials, així com el desenvolupament dels actes de la festivitat anual.

Conselleria de Educación, Cultura y Deporte

DECRETO 153/2014, de 26 de septiembre, del Consell, por el que se declara Bien de Interés Cultural Immaterial el ritual del Pa Beneit, de Torremanzanas. [2014/8776]

PREÁMBULO

El artículo 49.1.5 del Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana establece la competencia exclusiva de la Generalitat en materia de patrimonio histórico, artístico, monumental, arquitectónico, arqueológico y científico. Asimismo, el artículo 26.2 de Ley 4/1998, de 11 de junio, de Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, dispone que la declaración de un bien de interés cultural se hará mediante decreto del Consell, a propuesta de la conselleria competente en materia de cultura. Todo ello sin perjuicio de las competencias que el artículo 6 de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español, reserva a la Administración del Estado.

Asimismo, la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, en el artículo 45 dispone que serán declarados bienes de interés cultural las actividades, conocimientos, usos y técnicas que constituyan las manifestaciones más representativas y valiosas de la cultura y los modos de vida tradicionales de los valencianos. Igualmente, podrán ser declarados Bienes de Interés Cultural, los bienes inmateriales que sean expresiones de las tradiciones del pueblo valenciano en sus manifestaciones musicales, artísticas, gastronómicas o de ocio, y en especial aquellas que han sido objeto de transmisión oral, y las que mantienen y potencian el uso del valenciano.

Mediante una Resolución de 7 de mayo de 2014, de la Conselleria de Educación, Cultura y Deporte, se acordó tener por incoado expediente para la declaración como Bien de Interés Cultural Immaterial a favor del ritual del Pa Beneit, de Torremanzanas.

En la tramitación del expediente se ha concedido trámite de audiencia al Ayuntamiento de Torremanzanas y a la Comisión de Llumeners del Pa Beneit.

En cumplimiento de lo dispuesto en el artículo 27 de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, constan en el expediente los informes favorables de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos, de la Universidad de Alicante y de la Universidad Miguel Hernández de Elche.

Por todo ello, cumplidos los trámites previstos en el artículo 43 de la Ley 5/1983, de 30 de diciembre, de la Generalitat, del Consell, y en los artículos 26 y siguientes de la Ley 4/1998, de 11 de junio, de la Generalitat, del Patrimonio Cultural Valenciano, a propuesta de la consellera de Educación, Cultura y Deporte y previa deliberación del Consell, en la reunión del día 26 de septiembre de 2014,

DECRETO

Artículo 1. Objeto

Se declara Bien de Interés Cultural Immaterial el ritual del Pa beneit, de Torremanzanas.

Artículo 2. Descripción del bien y valores

La descripción del bien y sus valores se hacen constar en el anexo del presente decreto.

Artículo 3. Medidas de protección

La Generalitat velará por el normal desarrollo y la pervivencia de esta manifestación cultural y tutelarà la conservación de sus valores tradicionales. Cualquier cambio que exceda el normal desarrollo de los elementos que forman esta manifestación cultural deberá comunicarse a la dirección general competente en materia de patrimonio cultural para, en su caso, su autorización administrativa y consiguiente modificación de la presente declaración.

La gestión de la fiesta la ostentarán el Ayuntamiento de Torremanzanas y la Comisión de Llumeners, encargados de organizar la totalidad de los actos centrales. Éstos, en conjunción con los demás actores, serán quienes decidan sobre aspectos materiales e inmateriales, así como el desarrollo de los actos de la festividad anual.

DISPOSICIONS ADDICIONALS

Primera. Publicació i inscripció

El present decret es publicarà en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana* y en el *Boletín Oficial del Estado*, i la declaració s'inscriurà en la secció 1a de l'Inventari General del Patrimoni Cultural Valencià, i es comunicarà, així mateix, al Registre General de Béns d'Interés Cultural, del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport.

Segona. Absència d'incidència en el gasto públic de la present disposició

L'aplicació i posterior desenrotllament del present decret no podrà tindre cap incidència en la dotació de tots i cada un dels capítols de gasto assignada a la conselleria competent en matèria de patrimoni cultural, i, en tot cas, haurà de ser atés amb els mitjans personals i materials d'esta conselleria.

DISPOSICIÓ FINAL

Única. Entrada en vigor

El present decret entrarà en vigor l'endemà de ser publicat en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana*.

València, 26 de setembre de 2014

El president de la Generalitat,
ALBERTO FABRA PART

La consellera d'Educació, Cultura i Esport,
MARÍA JOSÉ CATALÁ VERDET

ANNEX

1. Exposició de motius

La Torre de les Maçanes té entre les seues tradicions el ritual denominat del *Pa beneit*, supervivència d'ofrenes paganes amb el pas del temps cristianitzades i ofrenades en honor a sant Gregori, bisbe d'Òstia, el patronatge del qual en la població es remunta a l'any 1658. El pa beneit constituïx encara, a més del que pròpiament conforma o comporta el seu simbolisme o tradició religiosa, un majestuós ritual on la principal protagonista és la dona en el moment de la iniciació o consideració com a tal. Dins de les festes de pans místics a Espanya, el ritual del Pa Beneit de la Torre de les Maçanes té un lloc destacat, ja que és la tradició més antiga que atesora la província d'Alacant i una de les poques manifestacions que queden, en el conjunt de l'estat espanyol, d'aquells rituals medievals d'ofrenes de pans místics, junt amb les de Massalió a Terol, San Pedro Manrique a Sòria, Escatrón a Saragossa o Santo Domingo de la Calzada a Logronyo.

És un exemple modèlic de la supervivència, a través del temps i quasi sense mistificacions, d'un ritual agrari que té les arrels en l'època prehistòrica i ha arribat als nostres dies cristianitzat en certs aspectes formals. En el seu conjunt, és una de les més rares i escasses mostres de pervivència en les nostres terres d'un antic ritual agrari. Hi destaquen la clara relació amb un ritual purificat a través de l'aigua; la mateixa ofrena –la base de la qual és el cereal–, amb abundants paral·lelismes en la Grècia antiga, on apareix com una ofrena a divinitats i el consum de la qual assegura la comunió dels hòmens amb la divinitat. També les donzelles portadores de les ofrenes, que es corresponen amb tants grups de donzelles de l'antiguitat precristiana, la característica de les quals era la iniciació i, conseqüentment, el pas a la consideració de dona a través de l'acte mateix de l'ofrena, amb un sentit que és doble: el de l'ofrena material i el d'elles mateixes, que, a través de l'acte, són presentades davant de la societat.

Finalment, no ha d'oblidar-se la cristianització, ja que esta festa respon a un patró modèlic. La Torre de les Maçanes festeja el seu patró, sant que té, entre les seues atribucions, la de combatre les plagues de llagosta; òbviament i sense negar la historicitat de la seua figura i actuacions, estes ens recorden les d'aquells herois agraris que en el món precristià van complir unes comeses semblants en benefici de la comunitat. Amb tot el que s'ha dit, a més, estem davant d'una manifestació

DISPOSICIONES ADICIONALES

Primera. Publicación e inscripción

El presente Decreto se publicará en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana* y en el *Boletín Oficial del Estado*, y la declaración se inscribirá en la sección 1.ª del Inventario General del Patrimonio Cultural Valenciano, comunicándose, asimismo, al Registro General de Bienes de Interés Cultural, del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte.

Segunda. Ausencia de incidencia en el gasto público de la presente disposición

La aplicación y posterior desarrollo del presente decreto no podrá tener incidencia alguna en la dotación de todos y cada uno de los capítulos de gasto asignada a la conselleria competente en materia de patrimonio cultural, y, en todo caso, deberá ser atendido con los medios personales y materiales de dicha conselleria.

DISPOSICIÓN FINAL

Única. Entrada en vigor

El presente decreto entrarà en vigor el día siguiente al de su publicación en el *Diari Oficial de la Comunitat Valenciana*.

Valencia, 26 de septiembre de 2014

El president de la Generalitat,
ALBERTO FABRA PART

La consellera de Educación, Cultura y Deporte,
MARÍA JOSÉ CATALÁ VERDET

ANEXO

1. Exposición de motivos

Torremanzanas cuenta entre sus tradiciones con el ritual denominado del *Pa beneit*, supervivencia de ofrendas paganas, con el paso del tiempo cristianizadas y ofrendada en honor a san Gregorio, obispo de Ostia, cuyo patronazgo en la población se remonta al año 1658. El *pa beneit* constituye aún, además de lo que propiamente conforma o lleva consigo su simbolismo o tradición religiosa, un majestuoso ritual donde la principal protagonista es la mujer en el momento de su iniciación o consideración como tal. Dentro de las fiestas de panes místicos en España, el ritual del Pa Beneit de Torremanzanas tiene un lugar destacado, siendo la más antigua tradición que atesora la provincia de Alicante y una de las pocas manifestaciones que quedan, en el conjunto del Estado español, de aquellos rituales medievals de ofrendas de panes místicos, junto con Mazaleón en Teruel, San Pedro Manrique en Soria, Escatrón en Zaragoza o Santo Domingo de la Calzada en Logroño.

Es un ejemplo modélico de la supervivencia, a través del tiempo y casi sin mistificaciones, de un ritual agrario que, hundiéndose sus raíces en época prehistórica, ha llegado a nuestros días cristianizado en ciertos aspectos formales. En su conjunto es una de las más raras y escasas muestras de pervivencia en nuestras tierras de un antiguo ritual agrario. Destaca la clara relación con un ritual purificado a través del agua, la misma ofrenda –cuya base es el cereal–, con abundantes paralelos en la Grecia antigua, donde aparece como ofrenda a divinidades y cuyo consumo asegura la comunió de los hombres con la divinidad. También las doncellas portadoras de las ofrendas, correspondiéndose con tantos grupos de doncellas de la antigüedad precristiana, cuya característica era la de su iniciación y, consecuentemente, su paso a la consideración de mujer a través del acto mismo de la ofrenda, cuyo sentido debe ser doble: el de la ofrenda material y el de ellas mismas que a través del acto son presentadas ante la sociedad.

Por último, no debe olvidarse su cristianización, ya que esta fiesta responde a un patrón modélico. Torremanzanas festeja a su patrón, santo que, entre sus atribuciones, figura la de combatir las plagas de langosta; obviamente y sin negar la historicidad de su figura y actuaciones, estas nos recuerdan a las de aquellos héroes agrarios que en el mundo precristiano cumplieron similares cometidos en beneficio de la comunidad. Con todo lo dicho, además, estamos ante una manifestación de piedad y

de pietat i amor a les seues tradicions que honra un poble, la Torre de les Maçanes, i mereix, per si mateixa, tot respecte i admiració.

2. Dades sobre el bé objecte de la declaració

2.1. Denominació: el ritual del Pa Beneit.

2.2. Localitat: la Torre de les Maçanes.

2.3. Data de realització: 9 de maig, festa del patró, sant Gregori d'Òstia.

2.4. Protagonistes.

El llumener major

Es tracta de la figura referencial de la festa per excel·lència. Pot ser qualsevol home o dona que siga cap de la seua família o casa, o una persona nascuda a la Torre de les Maçanes o que, per raons familiars, estiga vinculada estretament al poble. Tradicionalment, este càrrec elegirà la persona que el succeirà l'any següent. En algunes ocasions i per circumstàncies diverses, s'ha elegit el fester major des d'altres àmbits i amb altres criteris. També pot succeir que alguna persona voluntàriament vullga exercir el càrrec i es presente davant del llumener major per a fer-li la proposta. Pot donar-se el cas que siga la mateixa comissió de festes la que elegisca el fester major, cosa que succeeix quan este renuncia al seu càrrec per determinades raons de pes, com per la defunció d'un familiar o problemes familiars o personals greus.

És el responsable directe i el cap dels llumeners, i té com a funció principal i immediata respectar, portar a terme i perpetuar les tradicions religioses i el culte popular a sant Gregori. Procurarà que cada any sant Gregori reba l'ofrena del Pa Beneit en nom de tot el poble, segons la forma que consagra la tradició, proveint del pa per a beneir i repartir una vegada acabada l'Eucaristia al patró i respectant les tradicions que formen part del nucli de la festa de sant Gregori. També s'encarregarà de presidir i de representar la comissió anual de festes, gestionar i donar compte de l'àmbit econòmic de la festa, i organitzar i programar els actes lúdics i festius.

Llumeners

Pot ser llumener tota aquella persona que complisca els mateixos requisits de tradició abans esmentats per al llumener major, i és triat per insaculació. Fan, o manen fer almenys, un Pa Beneit, elegixen una o diverses clavariesses i adornen el pa amb els elements que marca la secular tradició, porten el pa beneit fins a l'església i l'oferixen a sant Gregori.

Contribuïxen econòmicament al manteniment del culte al patró i dels actes festius, porten les andes del sant en la processó i il·luminen amb ciris el seu recorregut. Faciliten els músics i cantors necessaris per al cant dels gojos segons el model tradicional. Mantenen amb fidelitat els elements tradicionals de les festes, adornen o guarnixen els carrers del poble per a les festes, retiren els elements d'adorn una vegada acabades les festes i organitzen els actes festius.

Clavariessa major i clavariesses

Les clavariesses de sant Gregori han de ser elegides pels membres de la Lluminiària entre les xiques fadrines de la comunitat. Elles oferiran el sacrifici del seu esforç portant sobre el cap el pa beneit, en nom de tot el poble, com a representació de la puresa de les intencions dels fidels, més que de la puresa o virginitat físiques. El nom tradicional és el de clavariesses; cada una és elegida per un llumener, i cada llumener pot elegir una o més clavariesses, depenent del nombre de pans que vullga oferir.

La clavariessa elegida pel llumener major es convertix en clavariessa major, i ella és qui obri la desfilada del Pa Beneit. El pa que ella porta serà el primer que arplegaran els músics, i ella serà la primera en la fila del pa beneit. La resta de clavariesses se solen col·locar segons l'orde establert en l'arplega de pans. El seu paper és insubstituïble per a l'ofrena del pa beneit, i són elles i els seus acompanyants, junt amb els llumeners, les que faran el repartiment del pa una vegada acabada la celebració eucarística.

La tradició secular mana que la clavariessa siga fadrina, familiar del llumener (criteri secundari), del poble i que tinga una edat superior als 12 anys.

Custodis o acompanyants

Triats per la clavariessa, són xics jòvens, amics, el núvio o parents. En este punt la tradició és molt flexible. Així mateix, hi ha llibertat per

amor a sus tradiciones que honra a un pueblo, Torremanzanas, y merece, en sí y por sí misma, todo respeto y admiración.

2. Datos sobre el Bien objeto de la declaración

2.1. Denominación: el ritual del Pa Beneit.

2.2. Localidad: Torremanzanas.

2.3. Fecha de realización: 9 de mayo, fiesta del patrón, san Gregorio Ostiense.

2.4. Protagonistas.

El llumener major

Se trata de la figura referencial de la fiesta por excelencia. Puede ser cualquier hombre o mujer que sea cabeza de su familia o casa, o persona nacida en Torremanzanas o que, por razones familiares, esté vinculado estrechamente al pueblo. Tradicionalmente, este cargo elegirá a quien le sucederá al año siguiente. En algunas ocasiones y por circunstancias diversas, se ha elegido al *fester major* desde otros ámbitos y con otros criterios. También puede suceder que alguna persona voluntariamente quiera ostentar el cargo y se presente ante el *llumener major* para hacerle la propuesta. Puede darse el caso que sea la propia comisión de fiestas la que elija el *fester major*; esto sucede cuando este renuncia al cargo por determinadas razones de peso, como por defunción de algún familiar o problemas familiares o personales graves.

Es el responsable directo y cabeza de los *llumeners*, teniendo como función principal e inmediata respetar, llevar a término y perpetuar las tradiciones religiosas y el culto popular a san Gregorio. Procurará que cada año san Gregorio reciba la ofrenda del *Pa Beneit* en nombre de todo el pueblo, según la forma que consagra la tradición, proveyendo el pan para bendecir y repartir acabada la Eucaristia al patrón y respetando las tradiciones que forman parte del núcleo de la fiesta de san Gregorio. También se encarga de presidir y representar a la comisión anual de fiestas, gestionar y dar cuenta del ámbito económico de la fiesta, y organizar y programar los actos lúdicos y festivos.

Llumeners

Puede ser *llumener* toda aquella persona que cumpla los mismos requisitos de tradición antes apuntados para el *llumener major*; y su elección es por insaculación. Hacen, o mandan hacer al menos, un *pa beneit*, escogen una o diversas *clavariesses* y adornan el pan con los elementos que marca la secular tradición, llevan el *pa beneit* hasta la iglesia y lo ofrecen a san Gregorio.

Contribuyen económicamente al sostenimiento del culto al patrón y de los actos festivos, llevan las andas del santo en la procesión e iluminan con cirios el recorrido de esta. Facilitan los músicos y cantores necesarios para el canto de los gozos según el modelo tradicional. Mantienen con fidelidad los elementos tradicionales de las fiestas, adornan o guarnecen las calles del pueblo para las fiestas, quitan los elementos de adorno acabadas las mismas y organizan los actos festivos.

Clavariessa major y clavariesses

Las *clavariesses* de san Gregorio deben ser escogidas por los miembros de la *Lluminiària* de entre las chicas solteras de la comunidad. Ellas ofrecerán el sacrificio de su esfuerzo llevando sobre su cabeza el *pa beneit*, en nombre de todo el pueblo, representando la pureza de las intenciones de los fieles, más que la pureza o virginidad físicas. El nombre tradicional es el de *clavariesses*; cada una es elegida por un *llumener*, y cada uno de estos puede escoger una o más *clavariesses*, dependiendo del número de panes que quiera ofrecer.

La *clavariessa* elegida por el *llumener major* se convierte en *clavariessa major*, y ella es quien abre el desfile del *pa beneit*. El pan que ella lleva será el primero que recogerán los músicos, y ella será la primera en la fila del *pa beneit*. El resto de *clavariesses* se suelen colocar según el orden establecido en la recogida de panes. Su papel es insubstituïble para la ofrenda del *pa beneit*, y son ellas y sus acompañantes, junto con los *llumeners*, las que harán el reparto del pan acabada la celebración eucarística.

La tradición secular manda que la *clavariessa* sea soltera, familiar del *llumener* (criterio secundario), del pueblo y de edad superior a los 12 años.

Custodios o acompañantes

Elegidos por la *clavariessa*, son chicos jóvenes, amigos, novio o parientes. En este punto la tradición es muy flexible. Asimismo hay

al nombre d'acompanyants triats, que podrà variar entre quatre i u, però no convé, ni és respectuós, que l'acompanyant siga el mateix llumener. S'ha d'acompanyar en tot moment que la clavariessa ho demane, en els actes oficials del Pa Beneit i en els recorreguts que queden fora de l'itinerari tradicional de la desfilada: des de la casa de la clavariessa fins al lloc on arranca la desfilada i d'ací a l'església, en els recorreguts de tornada, etcètera.

2.5. Antecedents històrics. El culte de sant Gregori a la Torre de les Maçanes

Sant Gregori queda en la religiositat popular com el sant protector de camps i collites. Per l'oració i la seua vida santa, va obtindre el deslliurament d'una duríssima plaga de llagostes a les terres que limitaven amb Logronyo, i per a això l'invocuen els llauradors d'una manera especial contra la llagosta. Des de 1754, almenys, el seu culte s'havia arribat per tot Navarra, i després també per diverses regions de la península. El reliquiari del cap va ser portat, a petició del rei Ferran VI, per Aragó, Valencia, Múrcia, Andalusia, Extremadura i la Manxa (1756). En l'actualitat continua visitant els pobles de Navarra i d'altres llocs per a beneir els seus camps i alliberar-los de les plagues.

Les diferents plagues que assolen els camps al llarg dels segles fan que els llauradors dels regnes cristians acudisquen al sant per a demanar la seua protecció i intercessió. Hi ha prou documentació per a relacionar estos fets amb l'aparició i el creixement de la devoció al sant en les nostres comarques, i hi ha constància documental del seu patrocini en els segles XVII i XVIII.

A la figura del sant s'hi associa des de temps immemorial el ritual del Pa beneit. Es tracta d'un ritu que agraix al sant la seua protecció contra les amenaces del camp en general, i de les collites en particular. Els pans votius oferits al sant cada any són un memorial dels esdeveniments històrics repetits de plagues de llagosta i altres animals danyosos per a la sembra. En el cas d'algunes d'aquelles plagues, la documentació és prou explícita i relaciona les plagues de llagosta amb la figura del sant i amb les festes majors.

És difícil determinar històricament l'origen del ritual del Pa beneit i concretar les dades històriques respecte a dates i descripcions. És pràcticament impossible trobar vestigis i documents que reconeguen la vinculació d'este ritual amb algun ritu semblant d'origen precristià.

Des de molt antic hi ha la constància documental d'una forma de manteniment del culte a diferents imatges a la parròquia de la Torre de les Maçanes anomenada lluminàries. Este col·lectiu, que té la funció de pagar els gastos del culte a un sant, rep el nom de L·luminària, nom que fa clara referència al pagament de les llums (ciris) que havien de cremar a l'altar del sant durant tot l'any. Estos ciris es convertien, així, en el signe visible de la devoció continuada i del culte ininterromput al sant, en el nostre cas sant Gregori. El fet històric de l'atribució popular al sant que deslliura el poble de les plagues de llagosta acaba materialitzant-se en una celebració anual commemorativa: la festa de Sant Gregori o del Pa Beneit. Consistix en un senzill ritual ancestral amb referència als béns del camp, al sant, a la seua acció alliberadora i salvífica, a la identificació dels habitants amb les seues tradicions. El fet en sí de l'existència d'este ritual a la Torre de les Maçanes actua com a element identificador de la tradició més genuïna d'este poble.

2.6. Organització de la festa. Els preparatius

El ritual té lloc cada 9 de maig, però requereix preparar tots els seus elements prèviament, activitat que es concentra en les vespres de la festa.

Elements destacables. Els llumeners acudixen a les muntanyes del poble a arrebregar sàlvia, herba aromàtica, per a estendre-la pel terra del temple parroquial. Este element és fonamental per a entendre la centralitat del temple parroquial en la festa. La sàlvia perfumarà el temple (com una estora) fins que acaben les festes.

S'adorna el temple amb tota la solemnitat possible i es preparen els altres elements del ritual: els cavallets que sostindran els pans durant la missa, el reliquiari del sant, la gerra d'aigua beneïda, les botiges, les cistelles per al pa que es repartix i les andes amb la imatge del patró.

Els pans s'elaboren en les cases dels llumeners o en els obradors dels forns del poble. Es tracta d'uns pans circulars dolços d'uns 4 a 6 kg

libertat para el número de acompañantes que se quiera escoger; este podrá variar entre cuatro y uno, pero no conviene, ni es respetuoso, que el acompañante sea el mismo *llumener*. Se debe acompañar en todo momento que la *clavariessa* lo pida, en los actos oficiales del *Pa Beneit* y en los recorridos que queden fuera del itinerario tradicional del desfile: desde la casa de la *clavariessa* hasta al lugar donde arranca el desfile y desde aquí a la iglesia, en los recorridos de vuelta, etcétera.

2.5. Antecedentes históricos. El culto de san Gregorio en Torremanzanas.

San Gregorio queda en la religiosidad popular como el santo protector de campos y cosechas. Por la oración y su vida santa, obtuvo la liberación de una durísima plaga de langostas en las tierras que limitaban con Logroño, y para eso le invocan los labradores de una manera especial contra la langosta. Desde 1754, al menos, su culto ya alcanzó toda Navarra, extendiéndose también por diversas regiones de la península. El relicario de la cabeza fue llevado, a petición del rey Fernando VI, por Aragón, Valencia, Murcia, Andalucía, Extremadura y La Mancha (1756). En la actualidad continua visitando los pueblos de Navarra y de otros lugares para bendecir sus campos y librarlos de las plagas.

Las diferentes plagas que asolan los campos a lo largo de los siglos hacen que los labradores de los reinos cristianos acudan al santo para pedir su protección e intercesión. Hay documentación suficiente para relacionar estos hechos con la aparición y desarrollo de la devoción al santo en nuestras comarcas, existiendo constancia documental de su patrocinio en los siglos XVII y XVIII.

A la figura del santo se asocia desde tiempo immemorial el ritual del *Pa Beneit*. Se trata de un rito que agradece al santo su protección contra las amenazas del campo en general, y de las cosechas en particular. Los panes votivos ofrecidos al santo cada año son un memorial de los acontecimientos históricos repetidos de plagas de langosta y otros animales dañinos para la siembra. En el caso de algunas de aquellas plagas, la documentación es bastante explícita relacionando las plagas de langosta con la figura del santo y con las fiestas mayores.

Es difícil determinar históricamente el origen del *ritual del Pa Beneit* y concretar los datos históricos respecto a fechas y descripciones. Es prácticamente imposible encontrar vestigios y documentos que reconozcan la vinculación de este ritual con algún rito parecido de origen precristiano.

Desde muy antiguo hay la constancia documental de una forma de mantenimiento del culto de diferentes imágenes en la parroquia de Torremanzanas llamada *lluminàries*. Este colectivo, que tiene la función de pagar los gastos del culto de un santo, recibe el nombre de *L·luminària*, haciendo clara referencia su nombre al pago de las luces (cirios) que debían quemar en el altar del santo durante todo el año. Estos cirios se convertían, así, en el signo visible de la devoción continuada y del culto ininterrompido al santo, en este caso a San Gregorio. El hecho histórico de la atribución popular al santo que libera al pueblo de las plagas de langosta acaba materializándose en una celebración anual conmemorativa: la fiesta de san Gregorio o del *pa beneit*. Consiste en un sencillo ritual ancestral con referencia a los bienes del campo, al santo, a su acción liberadora y salvífica, a la identificación de los habitantes con sus tradiciones. El hecho en sí de la existencia de este ritual en Torremanzanas actúa como elemento identificador de la tradición más genuina de este pueblo.

2.6. Organización de la fiesta. Los preparativos

El ritual se desarrolla cada 9 de mayo, pero requiere preparar todos sus elementos previamente, actividad que se concentra en las vísperas de la fiesta.

Elementos destacables. Los *llumeners* acuden a las montañas del pueblo a recoger salvia, hierba aromática, para extenderla por el suelo del templo parroquial. Este elemento es fundamental para entender la centralidad del templo parroquial en la fiesta. La salvia perfumará el templo (como una alfombra) hasta que acaben las fiestas.

Se adorna el templo con toda la solemnidad posible y se preparan los otros elementos del ritual: los caballetes que sostendrán los panes durante la misa, el relicario del santo, el ánfora de agua bendita, los botijos, los cestos para el pan que se reparte y las andas con la imagen del patró.

Los panes se elaboran en las casas de los *llumeners* o en los obradores de los hornos del pueblo. Se trata de unos panes circulares dulces

elaborats amb ous, farina, sucre, rent, oli d'oliva i aigua, i adornats, en un primer moment, amb una capa de sucre que cobreix la part superior. En la casa des d'on eixirà per a la desfílada es preparen els elements de la roba del pa i la resta d'estrís: *platera* (plat de ceràmica o metall) i *capçana* (coixinet confeccionat amb colors vius).

Sobre el pa s'hi ha de col·locar un ram de flors, les quals s'inserixen en el centre del pa i el coronen. També se solen adornar les vores del pa amb floretes o randes de boixets.

Quant a la roba tradicional de la *clavariessa*, es guarda amb molta cura, ja que en molts casos suposa una herència familiar molt valuosa. El mocador dels muscles s'ha de plegar segons la manera tradicional, i s'han de tindre preparades totes les peces que componen la indumentària femenina.

2.7. Descripció del bé

El dia 9 de maig, al matí, la banda de música es reünix a la porta de l'Ajuntament per a començar l'arplega de pans. Es dirigixen a la casa del *llumener major* per a arplegar la seua *clavariessa*, que portarà el pa sobre el cap, ajudada dels seus custodis o acompanyants en els descansos. El *llumener major* anirà dirigint la comitiva per les cases dels altres *llumeners* per a arplegar els pans i configurar la fila de pans. Quan tots estan reunits i han anat desfílant pels carrers del poble, es dirigixen a la porta de l'Ajuntament i, a l'hora acordada, ixen en direcció a l'església segons l'orde tradicional de la desfílada.

Arribats a l'església, els custodis descarreguen les *clavariesses* dels pans i els col·loquen en uns pedestals de fusta que rodegen l'altar major. Al final de la celebració litúrgica de la missa, es procedix a la segona part del ritual. Es vessa un poc d'aigua beneïda passada pel crani del sant patró en uns recipients convenientment preparats i s'aspergixen els pans processionals i els pans votius –ja trossejats estos últims–, mentre es pronuncien les paraules de benedicció del pa i l'aigua. Una vegada acabat este acte sacramental, alguns músics puguen a l'altar i comença a entonar-se el cant dels gojos. Mentrestant, les *clavariesses* i els *llumeners* repartixen trossets de pa en cistelles i botiges amb l'aigua beneïda entre els assistents, que se'ls prendran allí mateix o els conservaran per a portar-los als familiars o veïns que no han pogut assistir a la celebració.

En acabar el repartiment de pans, els pans adornats que van portar els *llumeners* i les *clavariesses*, ja beneïts, tornen a desfilar pels carrers principals i són duts a les cases d'on van eixir. Quan el ritual es repeteix el diumenge anterior o posterior al 9 de maig, els passos descrits es fan per segona vegada.

En la processó al sant, que és l'últim acte de la festa, també desfilen alguns pans i es fa l'acte denominat la Crema de l'Estampeta, un senzill acte de pirotècnia que culmina amb un ingenu artifici de focs en què apareix una estampa del patró i que té lloc al ritme de l'estrèpit dels coets. Una vegada acabat este element, que es produïx quan la processó desemboca a la plaça major, i arribats a l'església, s'elegixen els *llumeners* de l'any següent per sorteig i els pans processionals tornen a les seues cases per a ser partits i desposseïts dels seus adorns.

2.8. Elements que formen part del bé

El pa, element central de la festa. És un pa dolç elaborat a la manera tradicional als forns del poble, adornat amb quatre peces de tela, de les quals dos estan ricament brodades i formen el dossier del pa; el corona un ram de flors silvestres, però també alguns són d'espigues de blat o de roselles. El pa es deposita sobre una espècie de coixí de punt de ganxo elaborat amb vius colors i sanefes de fil, *capçana*, que es col·loca sobre el cap i davall de la *platera* del Pa beneït. La *capçana* servix per a esmorteir el pes de l'ofrena de la desfílada.

L'aigua de sant Gregori. Es conserva en una gerra de vidre a l'església. És aigua passada pel reliquiari del crani del sant i guardada d'un any per l'altre. S'utilitza en el ritu per a beneir els pans processionals i els que es repartixen als assistents. També es distribuïx en botiges perquè es prenga juntament amb les porcions de pa.

Relíquia. Reliquiari de metall sobredaurat que conté un tros d'os del dit del sant. Es dona a besar als assistents al final de la cerimònia, mentre es canten els gojos.

de unos 4 a 6 kg elaborados con huevos, harina, azúcar, levadura, aceite de oliva y agua, y adornados, en un primer momento, con una capa de azúcar que cubre la parte superior. En la casa desde donde saldrá para el desfile se preparan los elementos de la *roba del pa* y el resto de efectos: *platera* (plato de cerámica o metal) y *capçana* (pequeña almohadilla confeccionada en vivos colores).

Sobre el pan se debe colocar un ramo de flores. Estas se insertan en el centro del pan y lo coronan. También se suelen adornar las orillas del pan con pequeñas flores o encaje de bolillos.

En cuanto a la ropa tradicional de la *clavariessa*, se guarda con mucho cuidado, ya que en muchos casos supone una herencia familiar muy valiosa. Se debe plegar el pañuelo de los hombros según el modo tradicional, y se deben tener preparadas todas las piezas que componen la indumentaria femenina.

2.7. Descripción del bien

El día 9 de mayo, por la mañana, la banda de música se reúne en la puerta del Ayuntamiento para comenzar con la recogida de panes. Se dirigen a la casa del *llumener major* para recoger a su *clavariessa*, que llevará el pan sobre la cabeza ayudada de sus custodios o acompañantes, en los descansos. El *llumener major* irá dirigiendo la comitiva por las casas de los otros *llumeners* para ir recogiendo los panes y configurando la fila de panes. Cuando todos están reunidos y han ido desfílando por las calles del pueblo, se dirigen a la puerta del Ayuntamiento y, a la hora acordada, salen en dirección a la iglesia según el orden tradicional del desfile.

Llegados a la iglesia, los custodios descargan a las *clavariesses* los panes y los colocan en unos pedestales de madera rodeando el altar mayor. Al final de la celebración litúrgica de la misa, se procede a la segunda parte del ritual. Se derrama un poco de agua bendita pasada por el cráneo del santo patrón en unos recipientes convenientemente preparados y se riegan los panes procesionales y los panes votivos –ya troceados estos últimos–, mientras se pronuncian las palabras de bendición del pan y el agua. Acabado este acto sacramental, algunos músicos suben al altar y comienza a entonarse el canto de los gozos. Mientras tanto, las *clavariesses* y *llumeners* reparten entre los asistentes pequeños trozos de pan en cestos y botijos con el agua bendita. Estos los tomarán allí mismo o los conservarán para llevarlos a los familiares o vecinos que no pudieron asistir a la celebración.

Acabado el reparto de panes, los panes adornados que trajeron los *llumeners* y *clavariesses*, ya bendecidos, vuelven a desfilar por las calles principales y son llevados a las casas de las que salieron. Cuando el ritual se repite el domingo anterior o posterior al 9 de mayo, los pasos descritos se realizan por segunda vez.

En la procesión al santo, que es el último acto de la fiesta, también desfilan algunos panes y se realiza el acto llamado la crema de l'estampeta, un sencillo acto de pirotècnia que culmina con un ingenuo artifici de fuegos en que aparece una estampa del patró que se desarrolla al ritmo del estrèpit de los cohetes. Acabado este elemento que se produce cuando la procesión llega a la plaza mayor, y llegados a la iglesia, se eligen los *llumeners* del año siguiente por sorteo y los panes procesionales vuelven a sus casas para ser partidos y desposeídos de sus adorns.

2.8. Elementos que forman parte del bien

El pan, elemento central de la fiesta. Es un pan dulce elaborado a la manera tradicional en los hornos del pueblo, adornado con cuatro piezas de tela, de las cuales dos van ricamente bordadas y forman el dosel del pan, lo corona un ramo de flores silvestres, pero también algunos son de espigas de trigo o de amapolas. Se deposita sobre una especie de cojín de ganchillo elaborado con vivos colores y cenefas de hilo, *capçana*, que se coloca sobre la cabeza y debajo de la *platera del Pa beneït*. Sirve la *capçana* para amortiguar el peso de la ofrenda en el desfile.

El agua de san Gregorio, se conserva en una ánfora de vidrio en la iglesia. Es agua pasada por el relicario del cráneo del santo y guardada de un año para el siguiente. Se utiliza en el rito para bendecir los panes procesionales y los que se reparten a los asistentes. También se distribuye en botijos para que se tome juntamente con las porciones de pan.

Relíquia. Reliquiario de metal sobredorado que contiene un trozo de hueso del dedo del santo. Se da a besar a los asistentes a la ceremonia al final de la misma, mientras se cantan los gozos.

La sàlvia. Element procedent de l'antic costum de perfumar els llocs sagrats destinats als pelegrinatges o les basíliques i els santuaris. S'ha mantingut la tradició i s'estén pel terra del temple parroquial la vespra del dia 9 de maig.

La indumentària festerà. Els *llumeners*, des del final dels anys seixanta, han adoptat un vestit característic com a uniforme distintiu, que pretén ser un record d'algun vestit tradicional o antic propi dels llauradors i que recorda la moda del segle XVIII.

La indumentària de les clavariesses consta de:

Brials –o sinagües blanques–: un interior amb poca profusió d'adorns i l'exterior molt ricament adornat amb randes, brodats, cintes, etcètera; sempre hi predomina el color blanc i els tons molt pàl·lids.

Tafarra: peça de tela allargada farcida de llavors. Es col·loca sobre la cintura davall dels brials. Té una doble finalitat: estova els brials i facilita la subjecció del mocador a la cintura.

Mocador: mocador de teles naturals (lli, fil, llana...) blanc o cru, brodat també en colors clars, acabat amb un floc. Es col·loca sobre els muscles i s'encreua sobre el pit plegant-lo a la manera tradicional, i se subjecta a la cintura.

Gipó: cosset de color negre i teixits tradicionals (setí, vellut, cotó).

Calces: mitges de fil de cotó blanques i calades, elaborades, generalment, de manera artesanal (punt de ganxo).

Esta indumentària tradicional s'ha mantingut al llarg dels anys, encara que de vegades va estar a punt de desaparèixer substituïda per vestits blancs (o de colors clars), segons les modes van anar canviant al llarg del segle XX. La indumentària descrita es va recuperar totalment i per a totes les clavariesses l'any 1968.

3. Definició de l'àmbit espacial i temporal

Pel que fa a l'àmbit espacial, la festa té lloc a la població de la Torre de les Maçanes. El desenrotllament del ritual té com a escenari el temple parroquial de Santa Anna, punt de convergència de la desfílada que arranca des del portal de les cases dels *llumeners*.

L'àmbit temporal es concreta el 9 de maig, festa de sant Gregori d'Òstia, patró de la Torre de les Maçanes.

La salvia. Elemento procedente de la antigua costumbre de perfumar los lugares sagrados destinados a las peregrinaciones o en basílicas y santuarios. Se ha mantenido la tradición y se extiende por el suelo del templo parroquial en la víspera del día 9 de mayo.

La indumentaria festerà. Los *llumeners*, desde finales de los años 60, han adoptado un vestido característico como uniforme distintivo que pretende ser un recuerdo de algún vestido tradicional o antiguo propio de los labradores y que recuerda la moda del siglo XVIII.

La indumentaria de las clavariesses consta de:

Brials –o enaguas blancas–: Un interior con poca profusión de adornos y el exterior muy ricamente adornado con randas, bordados, cintas, etcétera; siempre predominando el color blanco y los tonos muy pàlidos.

Tafarra: Pieza alargada de tela rellena de semillas. Se coloca sobre la cintura bajo las enaguas. Tiene una doble finalidad: ahueca la enagua y facilita la sujeción del pañuelo a la cintura.

Mocador: Pañuelo de telas naturales (lino, hilo, lana...) blanco o crudo, bordado también en colores claros, rematado con un fleco. Se coloca sobre los hombros y se cruza en el pecho plegándolo al modo tradicional y se sujeta a la cintura.

Gipó –jubón o *cosset*–, cotilla: De color negro y tejidos tradicionales (satén, terciopelo, algodón).

Calces: Medias de hilo de algodón blancas y caladas, elaboradas, generalmente, de modo artesanal (ganchillo).

Esta indumentaria tradicional se ha mantenido a lo largo de los años, aunque en ocasiones estuvo a punto de desaparecer al ser sustituida por vestidos blancos (o de colores claros) según las modas fueron cambiando a lo largo del siglo XX. La indumentaria descrita se recuperó totalmente y para todas las clavariesses en el año 1968.

3. Definición del ámbito espacial y temporal

En lo referente al ámbito espacial, la fiesta se desarrolla en la población de Torremanzanas. El desarrollo del ritual tiene como escenario el templo parroquial de Santa Ana, punto de convergencia del desfile que arranca desde el portal de las casas de los *llumeners*.

El ámbito temporal se concreta el 9 de mayo, fiesta de san Gregorio Ostiense, patrón de Torremanzanas.